

ב"ה ניסן ה'תשע"ב

חירות ודת לקראת פסח חלק א'

כהמשך ללימודינו את סוגיית המימוש העצמי וכהכנה לקראת חג החרות הקרב ובא נשאל את עצמינו האם החרות היא ערך שמוצא את מקומו בעולם מחשבות היהודים? לכאורה הלא השאלה מופרכת שהרי קוראים לחג חג החרות? ויציאת מצרים הלא נתפסה כהנפת הדגל למניעת שליטת אדם על אדם הלא כך זמרו להם הנאבקים נגד העבדות באמריקה: "Let My People go" כהמשך לספור יציאת מצרים. אלא שבחינת הפסוק עליו נסמכו דורשי השחרור מלמדת משהו על מורכבות הסוגיה שהרי כך נאמר שם [שמות ז כו]:

שִׁלּוּ אֶת עַמִּי וְיַעֲבֹדֵנִי:
על כן נעיין בסוגיה אט אט.
האם נכון ש:
שָׂאוּ לִךְ בֶּן חוֹרֵין אֶלָּא מִי שְׁעוֹסֵק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה?
במבט ראשוני האדם הדתי נושא עול. חובתו הראשוני היא הציות והמשמעת ומעלתו הגדולה היותו עושה את רצון קונו, הלא כך דורשת המשנה:

אבות פרק ב' משנה ד.

(ד) הוא הָיָה אוֹמֵר, עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כְּרְצוֹנְךָ, כְּדִי שִׁיעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כְּרְצוֹנוֹ.
בְּטֵל רְצוֹנְךָ מִפְּנֵי רְצוֹנוֹ, כְּדִי שִׁיבְטֵל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ.

עשיית הרצון וביטולו בפני האל הם האתגר והדרישה הדתית הבסיסית והעמוקה. האם בתוך עולם שאלו הם ערכיו המרכזיים יש ערך לחרות? האם ערך זה יכול למצוא מקום במלאות הדתית? התשובה לשאלה זו היא כן! אלא שפרשני הדורות, כל אחד לפי החיוניות שהוא מצא בערך החירות, מיקם אותה במקום שונה. נבחן את הגישות מן הקל אל הכבד – או שמא יש לומר מן החרות הקלילה אל החירות העמוקה.

פתרון ראשון – החירות היחסית – העבדות המשחררת.

הרב ד"ר י' אפשטיין – רעיון החירות בהלכות הפסח - בתוך מעיינות מאסף לענייני חינוך - פסח

חג הפסח הינו... חג זכרון להשגת החירות בידי עם שחי בשעבוד אכזרי במשך מאות שנים... אולם חג הפסח אינו חג זכרון בלבד. מאז ליל גושן... היה חג הפסח לבני עמנו חג התקדשות לרעיון החרות, חג של נכונות מתוך שמחה לשאת את עוד החירות למענם ולמען העולם כולו... המושג 'חירות', על פי היהדות, אינו מכוון רק לשיחרור מעול כפיה חיצונית, המאפשר לאדם לנהוג ככל מאווי לבו. דרך זו תוביל בהכרח לאנארכיה ולהפקרות ולפיכך, בסופו של דבר, כפי שלקח ההיסטוריה מורה לנו, (לאילו רכיבים בהיסטוריה הוא רומז?) לנסיגה ביודעין ולכניעה מרצון לשיעבוד מחודש. חירות חומרית חייבת לעבור בכור היתוך של פיקוח עצמי. אחרת לא תוכל להתקיים. חירות שמטילה על עצמה הגבלות, עשויה להיות סולם להתעלות האנושות לקראת קידמה, בה בשעה שהפקרות אינה אלא אות לגזר דין מוות על החירות, מעין כרוז המקדש פני שיעבוד מחודש. האדם מטבע ברייתו יצור בודד וחלש, זקוק לשררה – עליה יוכל להסתמך בבקשו הדרכה וישע, ממנה יוכל לצפות להגנה מפני אויבו. לפיכך הריהו בא להשתעבד למדינה תובענית כל יכולה, נכנע לכל ציוויה או פונה אל ה', נכנע לכל ציוויו, שאך בהם ימצא חירות מושלמת, אושר ושמחת אמת. זוהי הבחירה הבלתי נמנעת הנצבת בפני כל אדם. הננו בהכרח 'עבדי ה' ' או 'עבדי פרעה'...

מה חידושו בתפיסת החירות? מהם נימוקיו לחשיבות הגבלת החירות? אז מהי לדעתו החירות האמיתית?

הרב אלכסנדר שפרן – החירות – בתוך מעיינות

החירות היא ביטוי לעצמאותו ולשלמותו של האדם... אדם קשור לטבע, אך אנו עבד לו. אין הוא יכול לפרוק מעליו את חוקי הטבע, אבל הוא יכול לשלוט בהם...

החירות אינה נקנית בשבילו על ידי אחרים... החירויות הבאות לספק את צרכיו החומריים, הזמניים, של בן תמותה יכולות להיות מושגות. אך החירות אשר עוז לה באלוקים... השואפת להלאה ממצבי הטבע, למעלה מעמדתו הבלתי יציבה של האדם בחברה – חירות זו אינה מושגת לעולם...

האדם כשלעצמו, החברה כשהיא לעצמה, אינן מסוגלים להשיג חירות זו, מקורה באין-סוף... ובו גם קיומה. האדם המבקש אותה ימצאנה בקבלו עליו עול מלכות שמים. בהיותו עבד ה' מושלם, אין הוא נתון עוד בסכנה להיפך עבד לעבדים או עבד ליצירו, הוא יהיה חופשי כדברי ריה"ל:

עָבְדִי זְמַן עֲבָדִי עֲבָדִים הֵם

עָבָד ד' הוּא לְבַד תְּפָשִׂי.

עַל כֵּן בְּבִקְשׁ כָּל אֲנוּשׁ תְּלַקֵּוּ -

תְּלַקֵּי ד' אֲמָרָה נְפָשִׁי.

מה מוסיף שפרן על קודמו? להיכן הם לוקחים את החירות? כיצד לדעתם מיושבת הסתירה בין הנאמנות הדתית לבין ערך החירות? היש לכם ביקורת על פרשנות זו? לפי מה שלמדנו עד כה מהו העול המוסר ממי שנותן על עצמו עול תורה? ובכל אופן, האם השתכנענו שיש כאן בלב החיים הדתיים מקום לערך החירות?

פתרון שני: החירות הפילוסופית – זה בראש שלך

רמב"ם הקדמת אבות פרק ששי:

בהפרש אשר בין החסיד המעולה ובין הכובש את יצרו והמושל בנפשו:

אמרו הפילוסופים, שהמושל בנפשו, אף על פי שעושה המעשים הטובים והחשובים - הוא עושה אותם והוא מתאוה אל הפעולות הרעות, ומשתוקק אליהן, ויכבוש את יצרו, ויחלוק עליו בפעולותיו אל מה שיעוררוהו אליו כחיותו ותאוותו ותכונת נפשו, ויעשה הטובות והוא מצטער בעשיתן ונזוק. אבל החסיד הוא נמשך בפעולותו אחר מה שתעוררוהו תאוותו ותכונתו, ויעשה הטובות, והוא מתאוה ונכסף אליהן. ובהסכמה מן הפילוסופים, שהחסיד יותר חשוב ויותר שלם מן המושל בנפשו...

וכאשר חקרנו דברי חכמים בזה הענין, נמצא להם שהמתאוה לעבירות ונכסף אליהן הוא יותר חשוב ויותר שלם מאשר לא יתאוה אליהן ולא יצטער בהנחתן... שהם צוו להיות האדם מתאוה לעבירות, עד שהזהירו מלומר, שאני בטבעי לא אתאוה לזאת העבירה, ואף על פי שלא אסרה התורה, והוא אמרם (ספרא קדושים), "רבי שמעון בן גמליאל אומר, לא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר בחלב, אי אפשי ללבוש שעטנז, אי אפשי לבא על הערוה, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי".

ולפי המובן מפשוטי שני המאמרים בתחלת המחשבה הם סותרים זה את זה, ואין הענין כן, אבל שניהם אמת ואין מחלוקת ביניהם כלל, והוא שהרעות אשר הן אצל הפילוסופים רעות, אשר אמרו, שמי שלא יתאוה אליהן יותר חשוב מן המתאוה אליהן ויכבוש את יצרו מהן, הם הענינים המפורסמים אצל כל בני אדם שהם רעים כשפכת דמים, כגנבה וגזלה, ואונאה, ולהזיק למי שלא הרע לו, ולגמול רע למטיב לו, ולבזות אב ואם וכיוצא באלו, והן המצוות שאמרו עליהן חכמים זכרונם לברכה, (יומא ס"ז) שאילו לא נכתבו ראיות הן ליכתב, ויקראו אותן קצת חכמינו האחרונים (כוונתו לרס"ג – אמונות ודעות מאמר ג'), אשר חלו חלי. המדברים (כת פילוסופית מוסלמית 'הכלאם', הרמב"ם מרבה לבקרה). מצוות השכליות. ואין ספק שהנפש אשר תכסף לדבר מהן ותשתוקק אליו, שהיא חסרה ושהנפש החשובה לא תתאוה לאחת מאלו הרעות כלל, ולא תצטער בהמנעה מהן. אבל הדברים שאמרו עליהם החכמים, שהכובש את יצרו מהם הוא יותר חשוב, וגמולו יותר גדול, הן התורות השמעיות, וזה אמת, שאלמלא התורה לא היו רעות כלל, ומפני זה אמרו, שצריך האדם שיניח נפשו אוהבת אותן ולא יהיה מונע מהן, אלא התורה, ובחון חכמתם, עליהם השלום, במה שהמשילו, שהם לא אמרו "אל יאמר אדם אי אפשי להרוג הנפש, אי אפשי לגנוב, אי אפשי לכזב אלא אפשי ומה אעשה אבי שבשמים גזר עלי", אבל הביאו דברים שמעיים כולם, בשר בחלב, לבישת שעטנז, עריות, ואלו המצוות וכיוצא בהן הן אשר קראן השם יתברך "חקות". ואמרו רבנן, זכרונם לברכה (יומא ס"ז ע"ב) "חקים שחקתי לך אין לך רשות להרהר בהם", ועובדי עבודה זרה משיבים עליהם, והשטן מקטרג בהם, כגון פרה אדומה ושעיר המשתלח....

1. מהי הדילמה שמציב הרמב"ם בפרק זה?
2. מה המשמעות של מחלוקת הפילוסופים והחכמים?
3. מדוע הרמב"ם דוקר את רס"ג ואינו מרוצה מן האבחנה שלו בין שמעיות לשכליות?
4. כיצד מיישב הרמב"ם את הסתירה? מהי עמדתו ביחס לשאלה מי נעלה יותר?
5. איך לכל אלו הענינים יש השלכה לסוגיית החירות? האם הפער בין 'שמעיות' ל'שכליות' הוא פער מהותני? ראו דברי הרמב"ם במורה נבוכים?

מורה נבוכים ח"ג פרק כו

המצוות כולם יש להם סיבה ומפני התועלת צווה בהם. והיות לכולם עילה, אלא שאנחנו לא נדע עילת קצתם ולא נדע מפני החכמה בהם... וכתובי התורה מבוארים בזה, "חוקים ומשפטים צדיקים". "משפטי יי אמת, צדקו יחדיו". ואלו שנקראים 'חוקים', כשעטנו ובשר בחלב ושעיר המשתלח, אשר כתבו עליהם החכמים 'ז"ל' ואמרו, "דברים שחקקתי לך, ואין לך רשות להרהר בהם, והשטן מקטרג עליהן, ואומות העולם משיבים עליהן" - לא יאמין המון החכמים שהם ענינים שאין להם סיבה ותכלית.. אלא וודאי שיש להם תכלית מועילה על כל פנים, אלא שנעלמה ממנו, אם לקיצור דעותינו או לחסרון חכמתנו. כל ה'מצות', אם כן, יש להם אצלם סיבה - רצוני לומר, כי למצוה היא או לאזרה יש תכלית מועילה, מהם מה שהתבאר לנו צד התועלת בהם. כאזרה מן הרציחה ומן הגניבה, ומהם מה שלא התבארה תועלתם כמו שהתבאר בזכרים, כאיסור ה'ערלה' וכלאי הכרם'. והם אשר תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו 'משפטים', ואלו שאין תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו 'חוקים'. ויאמרו תמיד, "כי לא דבר רק הוא", ואם ריק הוא - 'מכב' - רצוני לומר, שאין נתינת אלו המצוות דבר ריק, שאין תכלית מועילה לו, ואם יראה לכם בדבר מן המצוות שענינו כן - החסרון הוא מהשגתכם. וכבר ידעת הדבר המפורסם אצלנו ששלמה ידע סיבות המצוות כולן, מלבד 'פרה אדומה';

1. מה ההבדל בין חוקים למשפטים?
  2. מה ההוכחה משלמה?
  3. מהי ההשלכה מדברים אלו על מושג החירות והיקפו?
- לאחר שזיהיתם את מושג החרות אצל הרמב"ם השוו אותו למושג זה אצל קאנט [על פי ויינרב]

התבונה היא אוטונומית. כשאדם מציית לצו המוחלט הוא מחוקק חוק כללי החל על כל אחד וממילא הוא מחוקק לעצמו - חקיקה אוטונומית. התבונה האוטונומית מחייבת חקיקה [אוטונומית] כללית. המציית לצו [=מחוקק אותו בתבונתו] הוא אוטונומי.

האם ביאור זה מניח את הדעת? מה חסר?

ג. חרות הנשמה - חרות כפשוטה.

עולת רא"ה - פסח

ההבדל שבין העבד לבן-החורין איננו רק הבדל מעמדי, מה שבמקרה זה הוא משועבד לאחר וזה הוא בלתי-משועבד. אנו יכולים למצא עבד משכיל שרוחו הוא מלא חירות, ולהיפך בן-חורין שרוחו הוא רוח של עבד. החירות הצביונית היא אותו הרוח הנשאה, שהאדם וכן העם בכלל מתרומם על ידה להיות נאמן להעצמות הפנימית שלו, להתכונה הנפשית של צלם אלהים אשר בקרבו, ובתכונה כזאת אפשר לו להרגיש את חייו בתור חיים מגמתיים, שהם שוים את ערכם. מה שאין כן בבעל הרוח של העבדות, שלעולם אין תכן חייו והרגשתו מאירים בתכונתו הנפשית העצמית, כי-אם במה שהוא טוב ויפה אצל האחר השולט עליו איזה שליטה שהיא, בין שהיא רשמית בין שהיא מוסרית, - במה שהאחר מוצא שהוא יפה וטוב. אבל איך אפשר להיות בני חורין בתוככי הדת?